

Kirjallisuutta

Leikin varjolla vakavaa

MICHAEL MULKAY *On humor. Its nature and place in modern society*. Polity Press. Cambridge 1988. 232 s.

Michael Mulkay lähestyy kirjassaan huumoria sosiologisesta näkökulmasta: tutkimuskohteena on huumori käyttö-kontekstissaan, ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Huumoria on tutkittu sosiologisesti hyvin vähän – enimmäkseen huumorintutkimus on ollut filosofista, psykologista ja antropologista. Mulkayn mukaan syy sosiologisen huumorintutkimuksen vähäisyyteen on se, että huumoria on ei-vakavan luonteensa vuoksi pidetty triviaalina. Mulkay haluaa kumota tuon käsityksen: kirjan kantavana ajatuksena on, että huumoria käytetään vuorovaikutuksessa usein vakaviin tehtäviin ja että juuri huumorin oletettu ei-vakava luonne mahdollistaa tämän.

Mulkay käsittelee huumoria hyvin monelta kannalta: kirjan alkuosa keskittyy huumorin tutkimiseen pienissä, arkipäivän keskustelutilanteissa, ja kirjan loppupuolella hän sitten pohtii laajemmin huumorin asemaa yhteiskunnassa. Huomio kiinnittyy muun muassa sellaisiin asioihin kuin illallispöytähuumorit, tuhmien vitsien kertominen, poliittiset pilapiirroukset, huumorin massatuotanto ja Nobel-seremonioiden huumori. Näin ollen Mulkayn materiaali on myöskin hyvin monennäköistä – litteroiduista keskustelunkatkelmista televisiosarjan käsikirjoituksiin. Suurimmalta osaltaan Mulkayn kirja pohjautuu sekundaari-

materiaaliin, jota hän referoi ja osittain tulkitsee uudelleen. Mulkayn käyttämät tutkimukset ovat peräisin hyvin monelta tutkimussuunnalta: sosiologiasta, antropologiasta, psykologiasta – ja kielitieteestä.

Kovin kielitieteellinen Mulkayn kirja ei kuitenkaan ole. Lähimmäksi kielitiedettä hän tulee lainatessaan keskusteluanalyttikkojen ajatuksia ja materiaalia. Mukana ovat Harvey Sacksin tutkimukset sopimattoman vitsin (dirty joke) kerronnasta, Gail Jeffersonin tutkimukset naurusta ja Paul Drewn ajatukset kiusoittelusta. Mulkay itse tuntuu kirjassaan saavan eniten irti juuri näistä keskusteluanalyttisistä tutkimuksista. Ne kun tuntuvat parhaiten sopivan siihen ajatukseen, että huumoria olisi tutkittava kontekstissaan – keskusteluanalyysin avulla päästään katsomaan oikeita keskustelutilanteita.

Mulkay pitää erilaiset materiaalinsa kauniisti ojennuksessa. Hänen johtoajatuksensa ei horju materiaalin paljouden alla – kaikella on kirjassa funktionsa. Kirja on itse asiassa hyvin viihdyttävä, populaariksikin sitä voisi kutsua. Huumorintutkijalle Mulkayn kirjan arvo on siinä, että se ei yritä kieltää huumorin monimuotoisuutta. Tyypillistä huumoria käsittelevälle kirjallisuudelle tuntuu olevan, että yritetään luoda kaikenkattava, universaali huumorin teoria, joka vastaisi sellaisiin kysymyksiin kuin »mikä tekee huumorista huumoria» tai »mikä meitä naurattaa» (ks. esim. Walter Nash »The Language of Humour» 1985 ja Victor Raskin »Semantic Mechanisms of Humour» 1985).

Kirjallisuutta

Mulkay lähestyy huumoria sen vastapoolin eli vakavan diskurssin kautta. Hän näkee huumorin ja vakavan diskurssin pitkälti toimintatavoiltaan vastakkaisina. Mulkayn mukaan huumori olisi suurelta osin käänteinen kuva vakavasta maailmasta ja syntyisi vastauksena vakavan maailman ja vakavan diskurssin ongelmiin. Sellaiset asiat, jotka vakavassa diskurssissa koetaan ongelmiksi – monitulkintaisuus, viitteellisyys, paradoksaalisuus – ovat huumorissa diskurssin perusominaisuuksia. Vakava diskurssi taas rakentuu omien periaatteidensa varaan: tällaisia periaatteita ovat esimerkiksi yhtenäisyys, johdonmukaisuus ja ihmisten yhteinen sosiaalinen maaperä. Ongelmallista on, että nämä ominaisuudet ovat todellakin vain vakavan diskurssin eivätkä maailman ominaisuuksia. Tämä tarkoittaa sitä, että nuo periaatteet ovat koko ajan vuorovaikutuksessa uhattuina. Tällainen yhteensopimattomuus vakavan diskurssin perusolettamusten ja sosiaalisen elämän todellisuuksien välillä tekee Mulkayn mukaan vakavan diskurssin ylläpitämisestä kovin vaikean ja taitoa vaativan. Huumorin käyttö on yksi niistä taidoista, joilla tuota yhteensopimattomuutta voidaan käsitellä. Mulkayn vastaus filosofiseen kysymykseen »miksi huumoria on» on, että huumoria tarvitaan, koska vakava diskurssi ei pysty selviytymään omista tulkinnallisista moninaisuuksistaan.

Mulkay käsittelee huumoria vakavasta diskurssista eroon merkittynä diskurssina. Ajatuksena on, että kun vuorovaikutuksessa siirrytään vakavasta huumoriin, täytyy tuo siirtymä jotenkin signaloida. Mulkayn mukaan huumorisignaaleina voivat toimia ainakin äänen muuntaminen, eleet, nauru ja ns. vitsien etiäiset. Vakavan diskurssin käsite jää Mulkaylla hieman epäselväksi: se käsittää kaiken sellaisen vuorovaikutuksen, jota ei ole merkitty huumoriksi ja on näin ollen hyvin monimuotoinen diskurssi.

Mulkaylle huumori ei ole yksi jakamaton kokonaisuus – hän tekee monen-

laisia jaotteluja. Toisaalta voidaan puhua ns. standardiviteistä, jotka ovat kierrätettävissä olevia valmiita huumoripaketteja, ja toisaalta taas spontaanista huumorista, joka kumpuaa suoraan meillä olevasta vuorovaikutustilanteesta. Toinen oleellinen Mulkayn jaottelu kulkee linjalla puhdas/epäpuhdas huumori. Puhtaalla huumorilla Mulkay tarkoittaa sellaista huumoria, jolla osanottajat eivät oleta olevan mitään implikaatioita huumoridiskurssin ulkopuolelle. Epäpuhtaalla huumorilla taas on vakavia seurauksia. Vakavilla seurauksilla Mulkay tarkoittaa sitä, että huumoriin vastataan vakavasti. Tässä kohden Mulkayn ajatus lähestyy keskustelunanalyysia siinä mielessä, että hän tarkastelee epäpuhdasta huumoria nimenomaan sen saamista reaktioista käsin – eikä lähde liikkeelle puhujien intentioista.

Eryityisesti Mulkayta kiinnostaa epäpuhdas huumori. Huumorin käyttö vakaviin tarkoituksiin on sikäli kätevää, että sen vakava tarkoitus voidaan aina kieltää sanomalla, että »sehän oli vain huumoria». Syyn ongelmasta voi tällä tavoin ikään kuin vierittää vastaanottajan niskoille: vika ei ole puhujan sanomisissa, vaan kuulijan huumorintajuttomuudessa. Huumoridiskurssiin puhuja ei sitoudu samalla tavalla kuin vakavaan diskurssiin: huumorissa puhuja ikään kuin samaan aikaan sanoo ja on sanomatta asioita.

Millaisia vakavia käyttöjä huumorilla sitten on? Mulkay vyöryttää suuren määrän erilaisia esimerkkitapauksia. Kiusoitteluilla voidaan kritisoida toisen ylilyöntejä ja muita sanomisia – ja tällaiset huumoriksi merkityt kiusoittelet saavat useimmiten vakavan vastauksen. Huumorilla voidaan esitellä vaikeita ja arkaluontoisia topiikkejä; esimerkiksi sairaalassa potilaat voivat esitellä kuolematopiikin huumorin avulla. Puheessa voidaan sopimattomat ja arkaluontoiset kohdat kehystää naurulla, jolloin niiden merkityksen hahmottaminen jää enemmän kuulijan kuin sanojan vastuulle. Huumori toimii eräänlaisena suojakilpe-

Kirjallisuutta

nä silloin kun halutaan puhua esimerkiksi tabuaiheista. Tästä selittyy esimerkiksi seksuaalisuuden kohosteinen osa huumorissa. Seksuaalihuumorilla on Mulkayn mukaan monenlaisia funktioita: nuorten keskuudessa seksihuumori voi toimia seksuaalitiedon välittäjänä – niin että huumorin jälkeen samoista asioista puhutaan vakavassa moodissa; toisaalta seksuaalihuumorilla käytetään myös seksuaalipartnerin tavoitteluun, iskemiseen.

Mulkay haluaa kumota käsityksen, jonka mukaan naiset käyttäisivät huumoria vähemmän kuin miehet ja että naisilla olisi huonompi huumorintaju kuin miehillä. Tämä väärinkäsitys johtuu luultavasti siitä, että julkisesti saatavilla oleva seksuaali- ja muukin huumori on lähes yksinomaan miesten tuottamaa, ja siitä, että miesten seurassa naiset ehkä harvemmin tuottavat huumoria, varsinkaan seksuaalista. Mulkayn mukaan tässä maailmassa naisten ei edelleenkään odoteta puhuvan tuhmia. Jos nainen tuottaa seksuaalihuumorilla miesten seurassa, implikaationa on, että se kertoo naisen olevan seksuaalisesti saatavilla.

Olenainen syy siihen, miksi naiset miesten seurassa tuottavat vähän huumoria – erityisesti seksuaalihuumorilla – ja reagoivat usein vakavasti miesten seksuaalihuumorin, on Mulkayn mukaan se, että miesten seksuaalihuumorilla ilmaisee useimmiten erittäin voimakkaita naista alentavia asenteita. Mulkay sanoo, että huumorin maailmassa miehen ääni juhlii naisen kustannuksella ja että syy tähän löytyy vakavasta diskurssista: siitä, että miehet pitävät naisia itselleen alistaisina ja olettavat, että naiset tietävät ja hyväksyvät sen itsekkin. Huumorissa tällainen miehinen kontrolli ja dominointi pääsee erityisen vahvana esiin, koska kyseessä on »vain huumori» ja senhän ei pitäisi loukata ketään. Huumori on Mulkayn mukaan kätevä alistamisen keino, koska sitä on niin vaikea lähteä kritisoimaan. Naisia on helppo syyttää huumorintajuttomiksi, kun nämä

eivät suostu nauramaan omalle alistamiselleen.

Huumorilla siis usein on vakavat tarkoitukset. Mulkay ei kuitenkaan yritä väittää, että kaikki huumori olisi pohjimmiltaan vakavaa – on toki olemassa huumoria, joka syntyy vilpittömässä hauskuuttamisfunktiossa. Mutta Mulkay tekee hyvää työtä todistaessaan, että huumori ei ole vain harmitonta leikinlaskua.

Mulkayn mielestä tilanteen muodollisuus korreloi tilanteesta syntyvän huumorin laadun kanssa. Puhdasta, harmitonta huumoria esiintyy etenkin vapaa-muotoisissa tilanteissa, ja tämä huumori voi olla hyvinkin vaihtelevaa ja kekseliästä. Muodollisissa tilanteissa taas syntyy enemmän sovellettua, epäpuhdasta huumoria, joka tukee tilanteen muodollisuutta ja sosiaalisia struktuureja, esimerkiksi naisen ja miehen yhteiskunnallisten roolien eriarvoisuutta. Mulkayn mukaan eräs huumorin paradokseista onkin se, että vaikka huumori semanttisesti haastaa ja rikkoo olemassaolevia malleja, se kuitenkin samaan aikaan toimii sosiaalisesti niiden mallien säilyttäjänä.

MARKKU HAAKANA